

Canvis de fronteres a Europa durant el segle XX*

Joan REBAGLIATO i FONT

Membre Honorari de la SC de Geografia

Em cal agrair públicament a la Societat Catalana de Geografia, tan ben representada per la Junta, que m'hagi nomenat soci honorari —sense altres mereixements que els aportats pels meus anys—, i que m'hagi confiat aquesta xerrada sobre un tema vist avui com a quasi anguniós. Deixeu-me que l'aprofiti per a retre homenatge al malaguanyat president de la nostra Societat, Lluís Casassas. Com lamento que, després de sentir-me, no pugui expressar avui el desacord cordial que jo li solia manifestar, i que ell, amb aquella bonhomia un pèl múrria, em penso que atiava!

No em puc queixar del tema, perquè el vaig proposar jo mateix. Quant al terme *frontera*, tots l'entendem igual, i, en tot cas, el vaig exposar a l'*Enciclopèdia Catalana*. I quant a Europa, repetiré que no és un continent —o *supra-illa*—, sinó una part del món, la que, potser de l'Edat del Ferro ençà, empeny endavant la civilització humana. Els límits terrestres són, a parer meu, els Urals, la divisòria hidrogràfica Volga-Ural, i l'àrea deprimida que, entre les mars Negra i Càspia, delimita pel nord la Ciscaucàsia; per a mi la Caucàsia constitueix una unitat que, per les magnituds físiques i la complexitat humana, ja desborda la mesura —el *ne quid nimis*— europea.

L'Europa heretada del segle XIX

M'havia refiat, per presentar l'Europa de 1901, que cap de nosaltres no ha viscut d'una *Geografia Universal*, eurocèntrica, que havia servit de text a la Normal femenina de Barcelona, però l'he perduda, em temo que irremissiblement; de manera que l'hauré de citar de memòria. L'autor em sembla que es deia Beltrán y Rózpide, catedràtic a Saragossa. Sembla redactada cap a 1916, amb estadístiques de 1910-11.

A més de les poblacions, en recordo un *cens* d'analfabetisme per Estats, que potser sigui el més antic amb caràcter general: els mínims corresponien als Estats escandinaus, seguits dels altres germànics, i els màxims, a Itàlia (51% d'analfabets), Espanya (59%), els Estats balcànics (61-71%), Portugal (78%), Rússia (79%) i Turquia europea, «veritable vergonya d'Europa» —deia el llibre— (87%). D'Espanya (tractada sense privilegis), en deia coses enraonades i altres de pintoresques.

El 1901 només hi havia 20 estats independents, classificats així:

1. Grans potències: Regne Unit (o Illes Britàniques), Alemanya, França, Rússia, Àustria-Hongria, Itàlia.
2. Potències mitjanes: Espanya, Bèlgica, Holanda, Romania, Suècia.
3. Petites potències: Turquia Europea, Dinamarca, Suïssa, Portugal, Grècia, Sèrbia, Bulgària.
4. Minúscules potències: Montenegro, Luxemburg.

No hi figurava Noruega, que el 1905 se separà, pacíficament (ningú no ho entenia), de Suècia.

El polvorí del món balcànic

El 1908-9 començà la mar de fons a l'Imperi Otomà; els anomenats *Joves Turcs* feren abdicar el soldà, i els Estats cristians se n'aprofitaren: Bulgària, que ja era independent, es féu reconèixer formalment com a regne; Àustria-Hongria s'annexionà (pau de Viena), Bòsnia i Hercegovina, que ja administrava; Creta es proclamà unida a Grècia (*enosi*), després d'uns anys d'autonomia que les grans potències feren reconèixer a l'Imperi Otomà, en rèplica a la dura repressió sobre els cretencs quan la proclamaren unilateralment independent el 1897. L'aixecament autonòmic de Creta havia estat saludat efusivament per 46 entitats cíviques catalanes amb un *Missatge al Rei dels Hel·lens*, redactat per Enric Prat de la Riba —el nom del qual honora aquesta sala— i lliurat al cònsol de Grècia a Barcelona: hom hi augurava, com a exercici ple de la sobirania nacional, l'*enosi* de Creta amb el regne de Grècia. No cal dir que el Manifest desencadenà una repressió anticatalana; la Unió Catalanista, que l'havia promogut, s'hagué de reunir a Girona, car la província de Barcelona tingué suspeses les llibertats constitucionals.

La maror otomana seguia estimulants alliberaments mediterranis. El 1911 la guerra Italo-turca féu passar a sobirania italiana la Tripolitània (avui Líbia) i el Dodecanès (l'arxipèlag encapçalat per Rodes), pel tractat d'Onchy (1912). Cal advertir que els canvis territorials solen respondre a dues dates: la de la proclamació o la conquesta i la del reconeixement formal pel vençut (tractat de pau) o per la comunitat internacional.

El 1912 esclatà la primera guerra Balcànica, en la qual Bulgària, Grècia, Sèrbia i Montenegro reduïren la Turquia europea a poc més que Constantinoble: Albània fou declarada independent (1912); Grècia recuperà la resta de l'Epir, Creta, reconeguda per Turquia, i les illes egees de Lesbos, Quios, Samos i Lemnos (les tres primeres asiàtiques); Sèrbia, el *sandjak* de Novi Pazar; i Bulgària, que havia dut el pes de la guerra, gairebé tota la Macedònia i la Tràcia. Aquest èxit d'Àustria-Hongria (protectora de Bulgària) indignà

Rússia (que ho era de Sèrbia i també volia recollir l'herència otomana), i el 1913 esclatà la segona guerra Balcànica: Sèrbia, Montenegro, Grècia i, a més, Romania i fins Turquia, s'imposaren a Bulgària, que hagué de cedir a Sèrbia la Macedònia del nord, a Grècia la del sud i les illes properes a la Tràcia Occidental, a Romania la Dobrudja del sud, i a Turquia la Tràcia Oriental. Aquesta pau de Bucarest (1913) envalentí Sèrbia i ofengué Àustria-Hongria. L'any següent esclataria la guerra Europea, on Bulgària i Turquia lluitarien al costat dels Imperis Centrals enfront de la Triple Entesa (Regne Unit, França i Rússia), Itàlia (que s'hi passà des de la Triple Aliança amb els Imperis Centrals), els vencedors de la II guerra Balcànica, d'altres potències petites i les grans extraeuropees (Japó i Estats Units).

Les fronteres liberals, encara en vigor a l'Europa del Centre-Oest

El president nord-americà T.W. Wilson, a parer meu l'estadista més gran i més democràtic del nostre segle, proclamà, el 1918, els Catorze Punts per a una pau justa: el tretzè establí la necessitat de celebrar, als territoris europeus en litigi, plebiscits sota control internacional, a fi de determinar la nacionalitat dels habitants i l'Estat al qual volien incorporar-se, en virtut del principi irrenunciable d'autodeterminació; el catorzè propugnava una Societat de Nacions que, resolent per via pacífica cada conflicte internacional, impossibilités una altra guerra europea i fins «regional». La conferència de pau de París, que s'inspirava en els Catorze Punts, assentà les bases per a segellar amb dignitat la guerra, mitjançant un tractat, establert a París o a les rodalies, per a cada vençut.

La pau amb Alemanya se signà a Versalles (1919), per part de les grans potències vencedores: Regne Unit, França, Itàlia i Estats Units (i el Japó per a les colònies del Pacífic). Rússia, que s'havia rendit el 1917, fou tractada com a vençuda. Alemanya hagué de cedir a França l'Alsàcia-Lorena i administrar el Sarre (nom francès del Saarland) durant setze anys. A Bèlgica, la neutralitat de la qual no havia respectat, els territoris d'Eupen, Malmédy i Moresnet; a Polònia, Posnània (o Gran Polònia), l'anomenat Corredor polonès o de Danzig, a l'esquerra del baix Vístula i, mitjançant plebiscit (1921), l'est de l'Alta Silèsia (amb mines de zinc i altres metalls; l'oest, la conca hullera, optà per Alemanya). Un altre plebiscit a la Masúria (Mazury), al sud de la Prússia Oriental, també fou favorable a Alemanya que, a més, cedí com a ciutat lliure, independent (1920) però lligada amb Polònia, Danzig (avui Gdansk), que, amb el Corredor, constituïa la Pomerèlia polonesa o Prússia Occidental alemanya. A Lituània, cedí Memel (avui Klaipeda), en situació anàloga a la de Danzig respecte de Polònia: a la dreta del Niemen (*Memel* en alemany), única sortida a mar fàcil per a Lituània. I a Dinamarca, tot i la seva neutralitat, li fou assignat el Slesvig (istme de Jutlàndia, anomenat *Schleswig* en alemany). Però no acceptà l'obsequi (ja de Dinamarca fins al 1864) si els habitants no en manifestaven el desig en un plebiscit. Realitzat el 1920 (a nivell municipal!), només els de la meitat nord, menys poblada, retornaren a Dinamarca. Contra el que sol pregonar l'ONU, em sembla que el nivell més alt de democràcia col·lectiva ja ha estat assolit fa generacions. Alemanya perdé, a més, les colònies.

Àustria i Hongria foren tractades com a vençuts distints. Era lògic: tot i que lluitaren amb el mateix afany, Àustria era un imperi federal, i Hongria, un regne unitari. El tractat de Saint-Germain-en-Laye prohibí que Àustria, perduts els territoris no germànics, s'incorporés mai a Alemanya i, a més, no li deixà anomenar-se Àustria alemanya (*Deutsches*

Osterreich). El límit amb Hongria fou modificat amb un plebiscit (1921) al Burgenland (aigües avall de Viena), que es manifestà austríac, llevada la capital, Sopron, que restà hongaresa. Hagué d'accedir a la constitució de Txecoslovàquia, encapçalada pels països txecs (Bohèmia, Moràvia i la Silèsia austríaca), sense que hi valgués la protesta dels Sudets, sobretot de Bohèmia, que volien incorporar-se a Alemanya, o si no, a Àustria. A Polònia cedí la Galítzia (amb Cracòvia), a Romania, la Bucovina. Al nou estat de Sèrbia-Croàcia-Eslovènia (dit Iugoslàvia el 1929), els territoris austro-hongaresos de Croàcia, Eslavònia, Bòsnia i Hercegovina, i els austríacs de Dalmàcia (croates), Carniola (Baixa Estíria) i el sud de Caríntia (eslovens); la Caríntia central (amb Klagenfurt), seguí austríaca per un plebiscit de 1920. I, a Itàlia, cedí el Tirol del sud i el Trentino (anomenats Venècia Tridentina), part de la Carniola amb Trieste, Ístria i la ciutat dàlmata de Zara (Zadar), amb algunes illes (conjunt anomenat Venècia Júlia).

El tractat de Trianon (1920) prengué, a Hongria, Eslovàquia i la Rutènia Subcarpàtica (hauria d'ésser Sud-), englobades en Txecoslovàquia; Transilvània, cedida a Romania i, a la futura Iugoslàvia, l'actual Vojvodina, que inclou el SW del Banat, partit per un plebiscit amb Romania (est) i Hongria (nord-oest). Els tres Estats beneficiaris signaren l'anomenada Petita Entesa per tal d'evitar que Hongria en pogués recuperar els territoris, car restaven mig milió d'hongaresos a Eslovàquia, altres tants a Sèrbia-Croàcia, i milió i mig dins Romania.

El tractat de Neuilly retallà més Bulgària, que hagué de cedir a Sèrbia una llenca oriental de Macedònia, i a Grècia la Tràcia Occidental riberenca de l'Egeu, mentre que retenia la interior, dita Rumèlia Oriental pels turcs.

El darrer tractat fou el de Sèvres (1920). L'Imperi Otomà hi cedia els territoris àrabs a les potències europees, acceptava la independència d'Armènia, desmilitaritzava els Estrets (Dardanel i Bòsfor) i cedia a Grècia la Turquia Europea o Tràcia Oriental (llevada Constantinoble) i la regió anatòlica d'Esmirna. Però el Senat, instigat pels Joves Turcs, no ho ratificà, i aquest moviment nacionalista i laic s'alçà en armes i atacà els grecs que (com pronosticava Francesc Cambó en les lúcides *Visions d'Orient*) foren foragitats de la Tràcia Oriental o llançats als vaixells de la mar Egea (els d'Esmirna). Així fracassava (1922) la Gran Idea (aplegar en un Estat-nació els territoris grecs prealexandrins que incloïen totes les costes egees). El tractat de Lausana (1923), que anul·lava el de Sèvres i retornava a la República Turca, hereva de l'Imperi Otomà, un cert control dels Estrets (amb dues illes que vigilen l'accés als Dardanel), ja s'havia signat lluny de París. I les potències europees (el Regne Unit i França, aliades amb els grecs, es limitaren a reembarcar-los) mostraren la primera debilitat enfront de la jove Rússia soviètica, que sostingué l'eixamplament asiàtic de la nova Turquia, alhora que acollia els armenis que en fugien dins una república nova de la Transcaucàsia.

El 1917 havia començat el fet més transcendental del segle, la Revolució Russa, que el novembre esdevingué bolxevic (Revolució d'Octubre). El socialrevolucionari Kerenskij, que havia fugit de Petrograd (des de 1914 ja no es deia Sant Petersburg) i, aviat, a l'Occident, on viuria més de mig segle, ja no pogué formalitzar la república iniciada, de fet, amb la Revolució de febrer (març). La família del tsar no tingué la sort de fugir i fou exterminada el mateix 1918, fet que provocà, com havia fet la Revolució Francesa, la reacció dels Aliats europeus que, durant el primer any després de la Gran Guerra, ajudaren sense èxit l'exèrcit *blanc* (tsarista), en retirada.

Però en començar 1918, Rússia es rendí (Lenin volia les mans lliures per a liquidar la guerra civil i l'oposició dita socialista), i signà amb els Imperis Centrals la pau de Brest-Litovsk (avui Brest), per la qual acceptava l'ocupació i futura independència de Finlàndia, Estònia, Letònia, Lituània, Polònia i Ucraïna. El 1920, però, els soviets nacionals d'aquests Estats, sostinguts per l'exèrcit roig (rus), es revoltaven contra els nous governs burgesos, que demanaven ajut als Aliats (els Imperis Centrals ja no existien). L'excepció fou Polònia, atacada en guerra oberta. Però l'exèrcit polonès, dirigit per un general francès, foragità l'exèrcit roig enllà de la línia Curzon (proposada, amb criteris lingüístics inspirats en el president Wilson, per un *boundary-maker* britànic, lord Curzon), fins a la frontera austro-russa de l'est de Galítzia, i cap al nord fins englobar el terç occidental de la Rutènia Blanca (Bielo-rússia). Pel tractat de Riga (1921), Rússia reconegué aquesta frontera amb Polònia, que anava de Letònia a Romania i partia la Volínia. Els polonesos, amb l'argument francès de les fronteres «naturals», la justificaven com a frontera forestal tallada per l'àrea pantanosa més extensa i terrible d'Europa, la del Pripjat. Polònia sostingué a més un conflicte amb Lituània, la capital de la qual, VÍlnius, alliberada de l'exèrcit roig, se l'apropià l'exèrcit alliberador. I Lituània s'hagué de cercar una altra capital, Kaunas. En canvi, Txecoslovàquia obtingué de Polònia la cessió de la meitat sud del territori austrosilesià de Teschen.

El tractat de Rapallo (1920) posà fi a un altre conflicte entre vencedors (Polònia i Txecoslovàquia també tingueren aquesta consideració): Sèrbia-Croàcia-Eslovènia reconegué a Itàlia la Venècia Júlia fins a Fiume (avui Rijeka) al NE d'Ístria i, fins aleshores, ciutat lliure.

A la Rússia soviètica, els aliats li fixaren aproximadament els límits del tractat de Brest-Litovsk. Hagué de reconèixer la independència d'Estònia (armistici de Tartu, 1920), i la cessió ucraïnesa de la Bessaràbia, a Romania.

Però en restà exclosa Ucraïna, la independència de la qual s'acabaria el 1921, quan els soviets locals es lliuraren a l'exèrcit roig, que derrotà l'exèrcit *burgès* d'Ucraïna i liquidà la guerra civil d'aquest país. L'any següent (1922) naixia la Unió Soviètica per la confederació de Rússia, Rutènia Blanca, Ucraïna i Transcaucàsia.

I el 1925 els acords de Locarno entre el Regne Unit, França, Itàlia, Alemanya i els Estats Units garantien la inviolabilitat de les noves fronteres europees eixides de la conferència de pau de París. S'hi incloïa, de fet, la d'Irlanda del Nord, que en 1921-22 havia restat integrada al Regne Unit en independitzar-se la resta de l'illa. Els 14 punts de Wilson acabaven de configurar el que en podríem dir les fronteres *liberals*, que en àrees litigioses havien respectat escrupulosament la voluntat manifestada pels pobles. Però només en territoris dels considerats vençuts, que venien a coincidir amb els quatre Imperis, esdevinguts repúbliques (federals, les tres europees): Alemanya, Àustria-Hongria, Rússia i Turquia. Europa restava dividida en 31 Estats que, seguint la classificació de 1901, podríem agrupar així:

1. Grans potències, reduïdes a 5 per exclusió d'Àustria-Hongria.
2. La frustració d'Ucraïna deixava en 8 les potències mitjanes; les noves serien Polònia, Txecoslovàquia i la futura Iugoslàvia.
3. Sèrbia ja no era petita potència, i n'hi havien arribat quatre de noves: Hongria, Àustria, Noruega i Finlàndia.

4. Les potències minúscules, tot i desapareixent Montenegro, havien proliferat: a més de Luxemburg, ho eren Albània, Irlanda, el Sarre (provisional), Danzig, Lituània, Letònia i Estònia.

La Societat de Nacions, fundada a Ginebra el 1920, en el santuari neutral, Suïssa, garantiria la pau, Però va néixer malastruga: entre els 41 fundadors, hi mancaren els Estats Units, que l'havien inspirada, perquè el seu Senat no ratificà el tractat de Versalles (al qual la creació de la Societat havia estat incorporada). Alemanya, no admesa fins el 1925, se'n retirà vuit anys després, com també el Japó. La Unió Soviètica, ingressada el 1934, només hi romangué cinc anys. Es a dir, que dels 58 membres que hi iniciaren el 1934, només la Gran Bretanya, França i Itàlia eren *grans* potències. Amb la inhibició nord-americana i la llibertat d'acció dels tres grans agressors mundials (Alemanya, Unió Soviètica i Japó), com podia garantir la inviolabilitat de les fronteres?

Les fracassades fronteres feixistes i les pactades fronteres soviètiques

És que la pau no era segura: Hitler ja abans de manar a Alemanya el 1933, proclamava que calia desfer el *diktat* (no negociat, sinó imposat) de Versalles, al qual A. Ebray, diplomàtic francès, havia dedicat cap a 1927 un llibre (editat també en anglès i en alemany), intítulat *La Pau tèrbola*. Però és que ja el 1922 el segon tractat de Rapallo, pel qual l'Alemanya de Weimar i la flamant Unió Soviètica es reconeixien mútuament, es perdonaven els deutes de guerra, i on una clàusula secreta permetia als alemanys d'entrenar-se a la Unió Soviètica amb les armes que el tractat de Versalles els havia prohibit, prefigurava en part el pacte Germano-soviètic.¹

El 1935 el Sarre s'incorpora, per plebiscit, a Alemanya, que, tres anys després, s'annexiona Àustria. Les aliances ja s'han mogut: la Gran Bretanya, amb França i Polònia. La Unió Soviètica, amb França i Txecoslovàquia; Alemanya, amb Itàlia. La Guerra Civil espanyola les ha distanciades de la Unió Soviètica, davant la qual Txecoslovàquia invocà l'aliança de 1935. L'ajut fou promès «un cop França hagués fet efectiu el seu». Però en el pacte de Munic (1938) França i el Regne Unit cediren a la pressió d'Alemanya, recolzada per Itàlia, acceptant la desmembració de Txecoslovàquia, previ un plebiscit a la regió dels Sudets per si volia incorporar-se a Alemanya. Hitler se la incorporà el mateix any sense plebiscit i, tot seguit, l'arbitratge de Viena atribuï l'Eslovàquia danubiana (llevada la capital, Bratislava) i la Rutènia Subcarpàtica a Hongria, el sud de Teschen a Polònia (dolguda, perquè esperava, a més, la Rutènia) i la independència a l'Eslovàquia restant. El 1939 ocupà i reduí a autònom el país txec amb el nom de *Protectorat de Bohèmia i Moràvia*. Pressionant Polònia, Alemanya s'annexionà la independent Danzig (un plebiscit ho justificà a posteriori) i, pressionant Lituània, s'annexionà Memel. L'agost, un pacte de no agressió Germano-soviètic trencava l'aliança franco-soviètica, que ja no havia reaccionat davant l'ocupació de Txecoslovàquia. Una clàusula secreta preveia la divisió d'Europa en àrees d'influència, on l'una o l'altra potència tindria les mans lliures. La delimitació s'anà veient.

Alemanya adreçà a Polònia un ultimàtum inacceptable i l'envaí el primer de setembre de 1939. La Gran Bretanya i França mantingueren llur compromís, i començà la segona Guerra Mundial.

Voldria informar els joves de casa nostra que la premsa espanyola de l'època canvià de cop: a més dels alemanys, italians i japoneses, aparegueren uns altres bons, només que mal educats: els soviètics. D'aleshores fins a mitjan 1941, que tornaren a esdevenir els animals d'abans: miracles del pacte Germano-soviètic! Hi devia haver una certa reciprocitat: ho ignoro. En tot cas, els anglesos, francesos (els de la França de Vichy no, és clar), ianquis i jueus, seguiren essent dolents fins al final.

El 17 de setembre, i també sense declaració de guerra, la Unió Soviètica envaïa una Polònia desguarnida per llevant. En acabar el mes se l'havien repartida seguint aproximadament la línia Curzon (que segueix el Bug Occidental de sud o nord, i s'allarga fins a Lituània): 389.000 km², en restaren uns 200.000 per a la Unió Soviètica, amb un terç de la població. Alemanya ocupà l'altra meitat, annexionant-se l'antiga Polònia Prussiana (Prússia Occidental, Posnània, Alta Silèsia), i ajornant la solució de la resta. Durant l'any i mig següent s'annexionà, rere campanyes victorioses, els territoris belgues d'Eupen i Moresnet, el francès d'Alsàcia-Lorena, Luxemburg, i el nord d'Eslovènia. La resta de Iugoslàvia fou per a les aliades d'Alemanya, Itàlia (sud d'Eslovènia, Dalmàcia, i Kosovo en nom d'Albània, ocupada per Itàlia abans d'entrar en guerra), Hongria (l'actual Vojvodina) i Bulgària (Macedònia); o repartida en Estats satèl·lits: Sèrbia, Croàcia (amb Bòsnia), Montenegro (únic ocupat per Itàlia). Itàlia també s'annexionà Còrsega i, de Grècia, l'Epir (també en nom d'Albània) i l'illa de Corfú; mentre que la Tràcia Occidental passava a Bulgària. Alhora, Alemanya hagué de posar ordre entre els seus aliats, i pel segon arbitratge de Viena (*diktat* per als romanesos), Romania hagué de complir dues sentències salomòniques, cedint a Hongria la meitat NE de Transilvània i, a Bulgària, la meitat Sud de Dobrudja.

La Unió Soviètica no havia perdut el temps. El mateix 1939 exigí territoris a Finlàndia «per raons de seguretat». La guerra Soviètico-finlandesa fou una guerra estranya de tres mesos, i fins el tercer no s'imposaren els soviètics, recuperant els territoris carelians perduts i conquerint l'istme de Carèlia (entre el golf de Finlàndia i el llac Làdoga), bona part de la Carèlia occidental, el port àrtic de Petsamo, i un corredor que el soldava amb la resta de Finlàndia. Amb simples amenaces, s'anà emparant el 1940 d'Estònia, Letònia, Lituània, i la Bucovina del Nord i la Bessàrabia romaneses.

A mitjan 1941, rompent una relació tan fructífera per a ambdues potències totalitàries, Alemanya envaï la Unió Soviètica, començant per aquests territoris que la potència de l'Eix li havia deixat annexionar. En aquest període de màxima expansió, els seus aliats europeus eren, a més d'Itàlia, els danubians (Eslovàquia, Hongria, Croàcia, Bulgària, Romania) i Finlàndia. Enfront toparen amb els veritables Aliats: els Occidentals, la Unió Soviètica, i la resta d'Europa, exceptuades Portugal, Espanya, Suïssa, Irlanda i Suècia.

Les victòries inicials contra la Unió Soviètica permeteren Romania i Finlàndia de recobrar, ampliat, els territoris que havien perdut, corresponents aproximadament a les actuals repúbliques de Moldàvia (més la costa de Bessàrabia i la Bucovina del N), i Carèlia (amb l'istme de Carèlia i el de Petsamo), respectivament.

Com que fracassaren rotundament, ens hem de deturar a 1942 per sistematitzar les fronteres que podríem anomenar feixistes. Hi havia 25 Estats, que podríem repartir així:

1. 4 grans potències (França davallava a mitjana).
2. 7 potències mitjanes: desapareix Txecoslovàquia, baixen a petites Polònia i Iugoslàvia (Sèrbia), i puja Hongria.
3. 11 de petites, les ja esmentades, i Croàcia.
4. I 3 de minúscules: a més d'Irlanda, Eslovàquia i Montenegro.

Restaven encara els territoris ocupats a la Unió Soviètica. En el seu deliri de grandeses, el nazisme els agrupava en Ucraïna (sense l'Occidental, assignada a Polònia), i Estlàndia (Estats Bàltics i Bielo-rússia). Però no es veia si esdevindrien independents.

Les sagrades fronteres comunistes, inviolables fins avui

La guerra es va capgirar, i els resultats territorials foren gairebé oposats als feixistes. Els Aliats occidentals volien tornar a imposar (amb retocs com la independència d'Islàndia, reconeguda per Dinamarca el 1944) el tractat de Versalles i subsidiaris, però a l'Europa de l'Est i del Centre la Unió Soviètica imposà les fronteres que podríem anomenar *comunistes*, insinuades en la conferència de Jalta (1945) i dibuixades en la de Potsdam (1945). La frontera oriental de Polònia tornaria a la línia Curzon; l'occidental, ajornada a Jalta, es proposà a Potsdam en la línia fluvial Oder-Neisse i fou concretada en el tractat de Moscou del mateix 1945: passaven a la Unió Soviètica els territoris orientals de la Polònia de 1921, ja annexionats el 1939, i assignats a Ucraïna, Bielo-rússia i Lituània; i la meitat nord i més poblada de la Prússia Oriental, que esdevenia l'*oblast* russa de Kaliningrad (aleshores Königsberg). I a Polònia se la compensava a partir dels límits de 1921, amb la resta de l'ex-Prússia Oriental (ara Mazury), Danzig (en endavant Gdansk), tota la Silèsia i l'est i centre de Pomerània (ara Pomorze), inclosa la capital Stettin (ara Szczecin). D'aquesta adjudicació fins a la línia Oder-Neisse, Churchill, un dels *tres grans* (amb Roosevelt i Stalin) de la conferència de Jalta (a la de Postdam, Truman substituï Roosevelt, ja mort), veient que aquest marxandatge territorial sentava un precedent perillós, s'excusà al·legant que ell havia entès que *Odra-Nysa* (nom polonès) es referia al Nysa, afluent per la dreta, i no al *Nysa Klodzka* (Neisse), que ho és per l'esquerra. La veritat era una altra: sembla que es tractava d'administració militar soviètica i no d'annexió civil polonesa; Polònia bescanviava 200.000 km² a l'est per 123.000 a l'oest (i al nord), més valuosos. Els alemanys que vivien en aquestes regions, incloent-hi l'ex-Prússia avui russa, foren quasi tots expulsats (uns sis milions). La gran majoria no restaren a la nova Alemanya *Democràtica*, que reconegué aquesta frontera ja el 1949, en constituir-se com a Estat; però l'Alemanya Federal (també constituïda el 1949), no ho féu fins a 1970, si bé després ho ha ratificat un seguit de vegades.

A més, Polònia tornà a un altre *vencedor*, Txecoslovàquia, la meitat sud del territori de Teschen. I aquesta cedí a la Unió Soviètica la Rutènia Subcarpàtica (avui Transcarpàtia), que, amb la Ucraïna ex-polonesa i la Bucovina del Nord, completà la Ucraïna occidental.

L'altre vencedor oriental, Iugoslàvia, obtingué d'Itàlia, a partir dels límits de 1920, Zara amb illes dàlmates, la Carniola (Eslovènia) de l'oest, i la més gran part d'Ístria, amb Fiume (Rijeka). L'angle NW d'Ístria s'inclougué en el territori de Trieste, organitzat com a ciutat lliure, i dividit en dues zones militars: la A, ocupada pels Occidentals, i la

B, per Iugoslàvia. El 1954 aquesta s'annexionà la zona B, i la A, que incloïa la ciutat, fou tornada a Itàlia.

Dels vencedors occidentals, al marge de rectificacions mínimes, només es beneficià territorialment Grècia, que obtingué d'Itàlia el Dodecanès. Hom retornà per la resta al tractat de Versalles, fins i tot en l'administració francesa del Sarre, que, en l'únic plebiscit lliure d'aquesta postguerra (1956), no optà per la independència, sinó per la integració a la República Federal d'Alemanya.

Els vençuts orientals hagueren de signar el tractat de París (1947). Respecte de 1919, Romania veié confirmada la cessió a Bulgària de la Dobrudja Meridional, que datava del *diktat* de Viena (1941), però recuperà els territoris cedits aleshores a Hongria, com també ho feren Iugoslàvia i Txecoslovàquia, llevat el territori rutè, que aquesta darrera cedí a la Unió Soviètica.

Aquesta esdevenia, doncs, la gran beneficiària territorial, car el 1945 recuperava els territoris damunt els quals li reservava drets el pacte Germano-soviètic (a Romania, Polònia, Finlàndia i l'annexió dels tres Estats Bàltics), a més d'altres d'Alemanya i de l'*aliada* Txecoslovàquia.

El 1945 la Societat de Nacions era substituïda per l'ONU, establerta a Nova York per la carta de San Francisco. L'experiència anterior de la Societat de Nacions ha comportat l'admissió generosa de membres i, sobretot, la tolerància de fet davant les agressions territorials: mentre l'agressor en sigui membre, se'l pot coaccionar moralment i econòmicament. Amb una particularitat dubtosament democràtica, però: les grans potències (militars), Estats Units, Unió Soviètica, Xina, Gran Bretanya i França, tenen dret a vetar resolucions, i originàriament, disposaven de cinc vots per cap, i després, de tres. Quan hagueren d'acceptar el vot únic, la Unió Soviètica al·legà que Ucraïna i Bielo-rússia eren plenament sobiranes, car tenien departament d'Afers Exteriors (acabats de crear) i, així, persistí amb tres vots. L'harmonia entre ells ha estat tan perfecta, que durant els 46 anys que han romàs soviètics no hi ha hagut cap votació discordant.

Així doncs, en les fronteres que podríem, anomenar comunistes els Estats europeus han estat 28, classificables en:

1. Les cinc grans potències (l'Alemanya Federal i Itàlia, només en l'ordre econòmic).
2. Potències mitjanes, 10; n'excloem Hongria, hi retornem Iugoslàvia, Txecoslovàquia i Polònia, i hi afegim l'Alemanya Democràtica, i Suïssa pel seu pes econòmic.
3. Potències petites, 9: les de les fronteres *liberals*.
4. Potències minúscules, 4: Irlanda; retornades, Albània i Luxemburg; nova, Islàndia.

La sensació d'estabilitat d'aquestes fronteres eran tan sòlida, que un home de la categoria de J. Vicens i Vives podia afirmar el 1956, a la 2a edició del *Tratado General de Geopolítica*, que els conflictes fronterers d'Europa havien estat superats i restaven com un mal record decimonònic.

Fronteres postcomunistes: primera tanda?

Doncs, no solament n'hi ha tornat a haver, sinó que alguns han tingut èxit i canviat o establert fronteres com si el «principi imperatiu d'acció» de T.W. Wilson prevalgués damunt la «inviolabilitat de les fronteres europees» de l'Acta final d'Hèlsinki.

El 1964 Malta s'independitzà del Regne Unit. El 1990 Liechtenstein, tot i la unió duanera i monetària amb Suïssa, ingressà a l'ONU (Suïssa no ho vol fer). L'any següent la Unió Soviètica es descomponia en 15 Estats independents, 7 d'ells europeus: Rússia, Ucraïna, Bielo-rússia, Lituània, Letònia, Estònia i Moldàvia. El 1992 se'n separaven 4 de Iugoslàvia: Eslovènia, Croàcia, Bòsnia i Hercegovina, i Macedònia. L'any darrer, Txecoslovàquia es descomponia en els dos Estats de qui prenia el nom, i ingressava a l'ONU —per fi— el català d'Andorra. Les tres repúbliques *democràtiques* federals (per què n'hem de dir *federatives* a la russa?) s'han descompost aviat, un cop desapareguda l'Alemanya Democràtica, i sempre per les juntures, les fronteres internes entre repúbliques federades. Només la violència bèl·lica trenca el paral·lelisme entre el precedent polonès i el nou mapa *iugoslau* que es va dibuixant: la Unió Soviètica, per compensar Polònia d'haver-li pres la meitat oriental del país, li facilità l'annexió de territoris alemanys, fins i tot annexionant-se ella primer la meitat nord de la Prússia Oriental; Sèrbia (Iugoslàvia), per compensar Croàcia d'haver-li pres la meitat del territori, li facilita l'adquisició d'una part de Bòsnia, fins i tot annexionant-se'n primer la meitat. Si Churcill ho pogués comentar!

Aquests 41 Estats actuals els podríem classificar així:

1. Les cinc grans potències: Alemanya, França, Itàlia, Regne Unit, Rússia.
2. Set de mitjanes: Espanya, Suïssa, Bèlgica, Països Baixos, Suècia, Polònia, Ucraïna.
3. Quinze de petites: les que restin al final d'aquesta enumeració.
4. Dotze de minúscules: Malta, Eslovènia, Croàcia (per ara), Bòsnia, Albània, Macedònia, Luxemburg, Islàndia, Estònia, Letònia, Lituània i Moldàvia.
5. I les dues *microscòpiques* (el nom també el trec d'aquella Geografia perduda): Andorra i Liechtenstein.

A tall d'unes primeres conclusions

Potser és hora d'extreure un parell de conseqüències de tanta enumeració. Per a la primera, com que no puc partir de la *Geografia Universal* abans citada, voldria que escoltés-siu un text de *Viatges* de Jacint Verdaguer, editats per l'Avenç, en 2a edició de 1910, però el viatge és de 1884:

«De Catalunya a França, de França a Suiça i a Prússia, hi ha una gradació: els canvis són suaus, les diferències de que s'adona el viatger no són grans; més a l'entrar a Rússia un se troba a la porta d'un altre món».²

Aquest contrast brutal entre la Polònia prussiana i la Polònia russa, entre la Rússia tsarista i els antics Imperis Centrals, no recorda un contrast en el grau de desenvolupament assolit un segle després? Aquell tall i no gradació en els canvis que assenyalen també altres indicadors, aleshores passava pel mig de Polònia i deixava a llevant els Imperis rus

i otomà i tots els regnes balcànics. A mitjan segle venia simbolitzat pel *teló d'acer*. I ara? De l'antiga Rússia tsarista, em sembla que només n'hauríem d'excloure els països bàltics, de Finlàndia a Polònia; i dels Estats balcànics, només Grècia (Eslovènia ja resta fora de la Península). Dues guerres europees i setanta anys i escaig de *socialisme real* han fet morir milions de persones, però no han terraplenat el fossat entre les dues Europes.

La segona seria que aquests canvis són discontinus. Europa sembla estable fins que la sacseja una sotragada violenta: 1r, la crisi institucional d'un Imperi encara teocràtic en el quinquenni 1908-13. Tothom s'hi veia, si no amb cor, amb dret a aprofitar-se de «L'Home Malalt» d'Europa, que es feia dir «La Sublim Porta». La 2a en el 1918-23, que racionalitzaria Europa i la faria més liberal i justa en termes nacionals. La 3a, després de la segona Guerra Mundial: 1945-49. Vist que no se'ns pot deixar sols, dos gendarmes, pretesament europeus, vigilarien les meitats d'Europa i en garantirien la quietud: però això fou la Guerra Freda, amb episodis tan dramàtics com el bloqueig de Berlín Occidental. La 4a, el final d'aquesta guerra, simbolitzat per la caiguda del Mur de Berlín (1989). I és que quan els gendarmes deixen de fer por als pobles respiren, es mouen i, si realment ho volen, poden assolir la llibertat. Aquestes quatre etapes de canvis, tres d'elles molt importants, han vingut després de guerres generals, calentes o freda. Perquè aleshores es trenca aquell equilibri de forces entre les grans potències, que impedeix que emergeixin noves potències petites a fi que no puguin canviar de camp. Per això el malaguanyat Vicens i Vives veia tan segura aquesta etapa que ara s'ha acabat, perquè els pobles europeus dependents no gosaven ni reclamar els seus drets.

També podem observar que l'increment d'eficàcia d'aquests controls va espaiant els canvis: l'interval 1909-18 és de nou anys; el 1918-45 (quan tornen a començar canvis) és del triple: vint-i-set; el de 1945-90 és de cinc per nou; si no l'aprofitem, no ens en tocarà un altre fins després de nou per set = 63 anys el 2053...

Finalment, el nombre d'Estats tendeix a incrementar-se: 20 el 1901, 31 el 1918 (fronteres *liberals*), 28 el 1945 (fronteres *comunistes*), 41 el 1993 (fronteres *post-comunistes*). No fóra estrany que la vegada vinent arribessin al mig centenar. I no és una xifra absurda, perquè és el nombre de llengües amb territori propi que hi ha a Europa. De nosaltres depèn que siguin, com a mínim, quaranta-dos.

* Text de la conferència pronunciada a la sala Prat de la Riba de l'Institut d'Estudis Catalans, dijous 17 de febrer de 1994, dins del curs *Països, regions, fronteres en un món canviant*, organitzat per: la Societat Catalana de Geografia.

Notes

- ¹ I el 1936 enviaria tropes a la desmilitaritzada Renània, sense que els acords de Locarno funcionessin.
- ² VERDAGUER, Jacinto (1910): *Viatges*. Biblioteca popular de «L'Avenc». Barcelona.- p. 85.